

NATUREN KALDER

ÅND OG NATURLÆNGSEL I ROMANTIKKEN OG I DAG

En række folkekirkelige skoletjenester

NYBRUIDDET I ROMANTIKKENS NATURSYN

Hvad forstår man ved natursyn?

Med romantikken og 1800-tallet sker der gennem tænkere, kunstnere og videnskabsfolk en ændring af natursynet. Sagt på en anden måde tillægges naturen en anden værdi end den, der overordnet var gældende i oplysningstiden og dermed i 1700-tallets rationelle tilgang til, hvordan man skulle forstå verden og menneskets plads i den.

Selvom der sker samfundsændringer i perioden, som påvirker folks omgivelser, fx flere og større byer og dermed også en gradvist udbygget infrastruktur, bliver selve naturen ikke anderledes fra det ene århundrede til det andet; det er opfattelsen af den og synet på den, der skifter – bl.a. i kraft af netop det, som samfundsændringerne i form af en mere urban levevis gør ved mennesket.

Naturen tillægges med romantikken en ny æstetisk, sanselig og åndelig dimension, som gør, at de samme bjerge og skove, som tidligere blev opfattet som skræmmende og grimme, få år efter formidles som dragende, spændende og smukke. Naturen bliver ladet med en hidtil ukendt dybde, som for 1800-tals mennesket, i hvert fald når vi anlægger en teoretisk vinkel på perioden, bliver essentiel for hele måden at opfatte sig selv som individ på.

For gruppen af hovedsageligt intellektuelle og velbjegete borgere, som tilegner sig dette nye natursyn, er der tale om et betragende blik på landskabet. De befinder sig i en "udenfor-position", hvor fx bøndernes benhårde liv og arbejde underlagt naturens luner er usynligt. At færdes i naturen, kommer på mode, og bonden bliver et vigtigt ma-

Caspar David Friedrich, To mænd, der beskuer månen, 1819, Galerie Neue Meister, WikimediaCommons

C.W. Eckersberg, *En udflyttergård af bondebyen Spejlsby på Møn, 1810*, Kunsthalle Kiel, WikimediaCommons

lerisk indslag og et symbol på noget oprindeligt og uspoleret og derfor mere ægte.

Når der tales om natursyn som begreb, har vi således at gøre med et kulturelt skabt fænomen, der i sig selv ikke er noget "naturligt" endsige statisk ved, og som optræder i forskellige former til forskellige tider. Det er ud fra denne indfaldsvinkel, det følgende skal forstås.

Romantikken kommer til Danmark

Romantikken som kulturhistorisk og åndshistorisk periode er svær at sætte årstal på, fordi den får sin blomstringstid på forskellige tidspunkter inden for de faglige, kunstneriske og videnskabelige områder. Samtidig varierer det også fra land til land hvornår og hvordan, den kommer til udtryk. Sikker er det dog, at romantikken udspringer blandt tyske intellektuelle i sidste halvdel af 1700-tallet, og at den spredte sig ud over Europa med den største gennemslagskraft i første halvdel af 1800-tallet.

I Danmark sker det ret så konkret i 1802, hvor naturforskeren Henrik Steffens introducerer den ty-

ske filosof Friedrich von Schellings tanker ved nogle forelæsninger på Elers Kollegium i København. Den unge Adam Oehlenschläger bliver begejstret og slår hurtigt den nye romantiske tone an herhjemme med digtet *Guldhornene*, som både gør de stjålne og omsmeltede horn til udødelige nationalklenodier og samtidig retter blikket mod landets sagnomspundne historie, dets "urbefolkning", bønderne, og ikke mindst naturen og dens særlige magi.

Netop de romantiske tanker om en gylden og dermed lykkeligere fortid er et udtryk for en stræben efter en bedre fremtid, en ny guldalder. I Danmark har den langt senere betegnelse, Guldalderen, for årene 1800-1850/70 sit udspring i disse ideer, men betegnelsen hænger nok så meget sammen med, at der ses en umådelig rig kulturel opblomstring samtidig med, at store samfundsmæssige og politiske omvæltninger tvinger landet i knæ. Der bliver i disse for landet som helhed meget svære år skabt grobund for en national selvforståelse, hvor opfattelsen af den danske natur som en samlende kraft har en afgørende betydning.

”Men midt i Naturen, hvor Mennesket, frit for Livets ofte qvalme Luft, aander friere, her aabner Sjælen sig villigt for ethvert ædelt Indtryk. Her træder Mennesket ud som Naturens Herre, men han føler en Nødvendighed af at hengive sig til den Magt, som styrer det Hele.”

Søren Kierkegaard under et sommerophold på Gilleleje Kro i 1835.

Naturen bliver moderne

Med romantikken sker der en slags genfortryllelse af det, der ligger uden for den menneskelige civilisation, og det er denne fortryllelse af det uberørte, som bliver omdrejningspunktet i det nye natursyn. Som også nævnt i indledningen reagerer man med universalromantikens tankesæt mod den affortryllelse, dvs. den materialitet og rationalitet, som oplysningstiden står for bl.a. med voksende byer, modernitet og en begyndende industrialisering; en udvikling, der for Danmarks vedkommende først buldrer derudaf senere i 1800-tallet.

Caspar David Friedrich, Vandreren over tågehavet, 1818, Hamburger Kunsthalle, WikimediaCommons

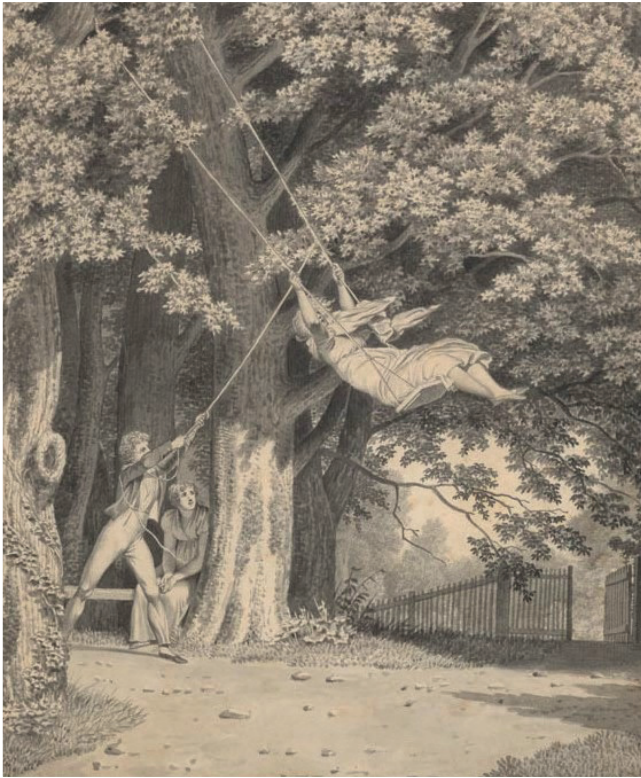
Byernes særlige ”natur” og naturen uden for byerne bliver både hinandens modsætning og forudsætning i den nye opfattelse.

Til forskel fra, hvad der er muligt i de ildelugtende og tætbefolkede byer, kan naturen sanses og opleves, tages ind, og selve det at give udtryk for følelser og fornemmelser i mødet med den bliver noget helt essentielt i tiden. Naturen bliver vejen til dannelsen som menneske – naturen bliver moderne.

Det er bl.a. 1700-tallets betydelige filosof Immanuel Kant, foregangsmand for den tyske idealisme, der gør sig disse tanker om, at menneskets dannelse og frihed, forstået som netop det at være et subjekt og ikke et objekt, er selve formålet med menneskets liv, og at denne frihed kan opnås gennem mødet med naturen. Ikke en hvilken som helst natur imidlertid, men enten den skønne, der vækker umiddelbart velbehag, eller, og måske helst, den gådefulde, truende, overvældende, skrækindjagende (som fx førnævnte bjerge og skove) og dermed sublime natur, hvor den enkelte udfordres og realiserer sig selv.

Kant mener, at når mennesket overrumples af naturens ufattelige storhed og erfarer, hvor radikalt forskellig mennesket er i forhold hertil, først da får det mulighed for at blive et virkeligt menneske. Det er i dialogen med naturen, i sansningen, at mennesket kan erkende sig selv, forholde sig til sin karakter og handle derefter.

Forfatteren og filosofen Jean-Jacques Rousseau priser også naturen, men til forskel fra Kant er det først og fremmest naturen i mennesket selv frem for naturen derude, han finder interessant. Rousseau er en af dem, der stiller sig kritisk over for samfundsudviklingen og mener, at civilisationen ødelægger det gode og frie i mennesket, som det i sin naturtilstand er født med. Gennem refleksion

C.W. Eckersberg, *Skovparti ved Skjoldnæsholm, 1810*,
Statens Museum for Kunst, Public Domain

over naturen som noget oprindeligt og autentisk kan mennesket imidlertid finde sig selv og sin fortid som natur. En selvforståelse der vil gavne det moderne samfund, fordi de gode ting, som bliver ”hentet” fra denne naturtilstand, på længere sigt kan få lov til at vinde indpas. Et liv eller i det mindste et ophold tæt på naturen væk fra den risikofyldte civilisation er derfor et værdifuldt element i denne selvrefleksion.

I perioden er der således en stigende erkendelse af, at det er i naturen og ikke i et himmerige, at mennesket skal finde sit rette tilhørssted.

Denne erkendelse er et brud med det hidtil gældende kristne budskab, hvor naturen faldt helt uden for gudsbegrebet; Gud var ånd og som ånd hævet over natur. Mennesket var ganske vist givet retten til at herske over alt, der rørte sig på jorden, men i selve naturen var samme menneske nærmest at opfatte som hjemløs, prisgivet skæbnen, tilfældigheder, sygdom og legemets skrøbelighed.

Dette kan igen ses som et opgør med den førkristne overtro og dyrkelsen af netop naturen med dens hellige lunde, træer, grotter og kilder som noget guddommeligt.

For at kristendommen kunne vinde fodfæste i Danmark omkring 900-tallet, var det derfor nødvendigt at få vendt folks hele bevidsthed direkte mod Gud. Folk skulle lære at skelne skaberen fra skabningen; nok skulle jorden dyrkes for at give mad på bordet, men genstanden for dyrkelse skulle lede videre til den himmelske Gud, der som universets suveræne skaber og hersker gav jorden liv. Hermed opstod en splittelse i forholdet til naturen. På den ene side beundrede det kristne menneske naturen som udtryk for Guds magt og væld. På den anden side stod naturen i vejen for, at det enkelte menneske kunne komme til at stå ansigt til ansigt med den åndelige Gud og himmelske fader.

Med romantikkens tankesæt bliver naturen stadig set som Guds fuldendte skaberværk, men mennesket optræder nu som en aktiv medspiller. Gud bliver ”trukket ned” og ud i ”virkeligheden”, og ånden følger med – ud i naturen, hvor individets skabende evner kan vækkes til live og ånden forfines i iagttagelsen af den ophøjede natur. En idé som hos fx Friedrich von Schelling kommer til udtryk på denne måde:

”Ånden slumrer i stenen, drømmer i planten, vågner i dyret og kommer til bevidsthed i mennesket”.

Kunsten og naturvidenskaben

Hvor teologien tidligere var formidler af tilværelsens guddommelige dimension, er det nu i højere grad kræfter inden for kunsten og naturvidenskaben, der via det nye natursyn formidler tidens åndelighed. Den særlige naturfølsomhed formuleres på en lang række måder og lejrer sig over tid som den ”rigtige” måde at forholde sig til sine omgivelser på.

En maler som C.W. Eckersberg bevæger sig ligesom fx Johan Lundbye og P.C. Skovgaard ud af atelieret og tager naturen til sig som et nyt virkefelt. Gennem deres landskabsmalerier definerer de, hvordan naturen kan ses som smukke indrammede scenerier; ganske ofte tilsat en portion kunstnerisk frihed, hvor fx en skrænt males stejlere, en kløft dybere og træstammer højere end de ses med det blotte øje. Scenerier som efterhånden bliver indbegrebet af noget typisk dansk.

Digtere og forfattere som Adam Oehlenschläger, Schack von Staffeldt og H.C. Andersen giver ord til

C.W. Eckersberg, *Djævekløften i Liselunds have på Møn, 1809*, Statens Museum for Kunst, Public Domain

de stemninger, som naturen sætter dem i, og skaber på samme måde som malerne grobund for en fælles opfattelse af det skønne, danske landskab og en natur fyldt med magi - og ånd. Rejseskildringer udpeger "sights" med de førhen så foragtede bjerge, vandfald og dybe slugter, hvor turisten kan erfare den rædsomt skønne og sublime natur på afstand. Og havearkitekterne omlægger de regelrette og symmetriske barokhaver til landskabelige og dermed romantiske anlæg, hvor den stadig nøje planlagte, men nu "frie" natur kan få lov til at udspille sig til velbehag og frydefuld gysen i det små. Der dannes på den måde en form for følelsesforskrifter, hvor man så at sige lærer, hvordan man skal føle og reagere, når særlige scenerier åbenbarer sig for ens øjne.

Det sublime og skønnes matrice vokser frem i de lande, hvor tankerne først kommer til udtryk: Tyskland, Frankrig og Schweiz. Det er en form for æstetisk kode, som går igen fra land til land, og

som bliver tilpasset de topografiske forhold og muligheder de enkelte steder. For ikke alle lande kan mønstre en natur, der lever op til den internationale målestoks storladenhed; heller ikke Danmark. Men mindre kan gøre det. Det er f.eks. tilfældet med Møns Klint, som formår at stemme sindet hos både en kunstner som C.W. Eckersberg og historikeren og filologen Christian Molbech. Sidstnævnte gennemvandler i årene fra 1807 og i årene frem det danske land for at vurdere de forskellige egners naturkarakter. Det bliver til beskrivelser af først og fremmest netop de "indvortes stemninger", som det danske landskab og historiske minder afføder hos ham. Hans fokus er således sceneriernes æstetiske og oplevelsesmæssige værdi frem for den rent topografiske, som det ville have været i århundredet tidligere. Så småt opstår med alt dette også tanken om, at en varetagelse af naturen har en betydning som en overordnet samfundsmæssig interesse og forpligtigelse, og siden 1917 har fredning været et centralt værktøj hertil.

Inden for naturvidenskaben er det især fysikeren H.C. Ørsted, der gør sig bemærket i perioden, og hans opdagelse af elektromagnetismen i 1820 gør ham til en international berømt. Det er en opdagelse, han gør bl.a. ud fra tanken om, at materien ikke blot består af en samling livløse atomer, der holdes sammen af og vekselvirker gennem naturkræfter. Han opfatter materien som dynamisk i den forstand, at den består af kræfter, der henholdsvis tiltrækker og frastøder hinanden.

Naturen er altså ikke blot et statisk objekt til brug for videnskaben, som man tænkte det i oplysningstiden. Naturen er derimod en organisme, som forskerne først må erkende som en helhed for derefter at kunne opnå viden om dele af den via eksperimenter og undersøgelser.

Ørsted ser desuden, ligesom andre naturromantikere, en grundlæggende enhed mellem ånd og natur, hvilket vil sige, at den ene ikke kan eksistere uden den anden. Naturen har, ud over det man kan betragte udefra, også en indre side, der i højere grad er dens sande væsen, mener Ørsted. Dette naturens indre væsen er uadskilleligt fra den menneskelige ånd; der er således ingen forskel mellem menneske og natur, ingen forskel mellem organisk og uorganisk natur, det hele hænger sammen!

Natursynet i dag?

For 200 år siden gik kunstneriske sjæle rundt og dyrkede naturen. Her fandt de ånden, det guddommelige, dét, der binder alting sammen.

Også i dag drager naturen – eller det der defineres som natur; den er en del af tidsånden med alt lige fra diskussioner om klima, bæredygtighed og økologi, kamp for truede planters og dyrs overlevelse og en politisk naturkanon til byhaver, stillevanddringer, perfekte instagram-solnedgange, sansehaver og drømmen om et mere simpelt liv langt væk fra storbyens stress og jag.

Det er altid nemmere at analysere en periode, når den kommer på afstand, men måske kan der alligevel overordnet tales om tre forskellige, men indbyrdes afhængige natursyn i dag:

- Naturen som truet af menneskets påvirkning og nærmest under afvikling.
- Naturen som udtryk for noget autentisk og ægte og derfor ”bedre” jo mere uberørt den er - fx set i forhold til byen.
- Naturen som rekreativ og helende for sjæl og krop.

Naturen er under alle omstændigheder stadig ikke ligegyldig, men noget det moderne menneske søger på den ene eller den anden måde.

Spørgsmålet er, hvad det så er, dette moderne menneske finder i sin søgen ”derude”? Slumrer ånden stadig i stenen, drømmer i planten, vågner i dyret og kommer til bevidsthed i mennesket, som Schelling mente? Er der stadig tale om noget uforklarligt større som i romantikken, eller er der noget helt andet på spil?

Per Bak Jensen, Stammer, Rügen, 2008, Courtesy the artist and Galleri Bo Bjerggaard

HVAD ER ÅND?

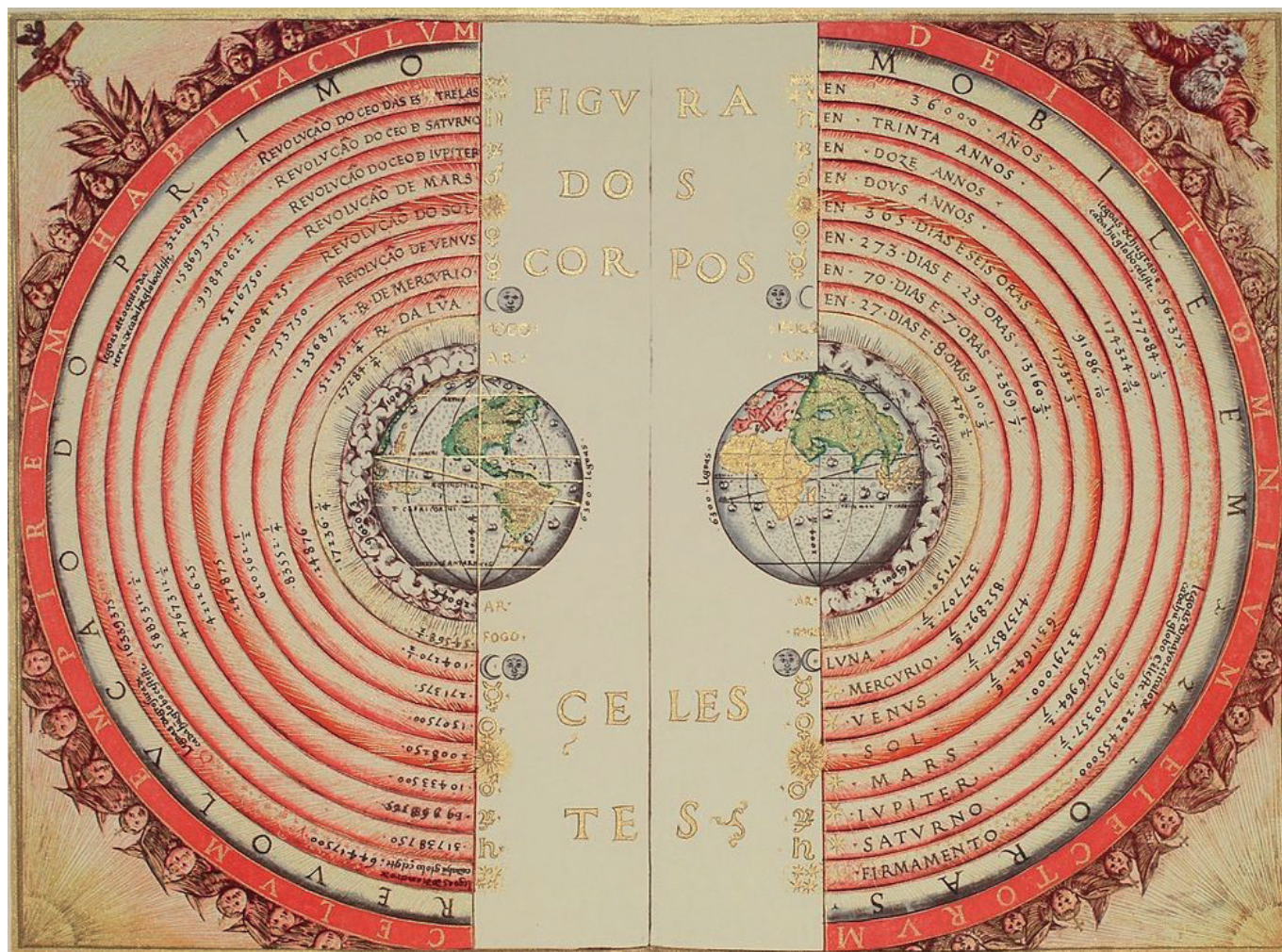
Historiske nedslag i åndsbegrebet

Hvad er ånd? Er den bare religiøse menneskers idé? Er den alt det, vi ikke kan se? Tilhører den mennesket eller Gud? Er den det samme som en sjæl? Er den en del af vores biologi, eller findes den i naturen? Er den noget, der opstår i mellemmenneskelige relationer? Eller er begrebet ånd en illusion?

I folkeskoleloven står der, at skolens undervisning skal "bære præg af åndsfrihed". Den forudsætter altså, at ånden findes, at den skal være fri, og at den ikke bare kan bestemmes entydigt.

Så længe der har været religion, har der også været en opfattelse af, at der fandtes noget, man kunne kalde "ånd". At der var en immateriel del af mennesket, der var forbundet med noget større, Gud, guder, himmel, kosmos, natur, en større orden, der overgik mennesket selv. Ånden har på denne vis været det, der overskred det individuelle og forbandt mennesket med dets omgivelser, synlige såvel som usynlige. Ånder i flertal har været grænsetilstande mellem død og levende, gode eller onde kræfter, der kunne spille ind i menneskers liv. Det er ånd (i éntal) dette projektet beskæftiger sig med.

Kort over himmellegemerne fra renessansen, af Bartolomeu Velho

Ud og ind med ånden

I perioden kaldet romantikken (1800-1850/70) får ånden et comeback i kulturhistorien, en opblomstring, inden den igen skubbes ud i periferien til fordel for andre strømninger.

I middelalderen hang det teologiske og videnskabelige verdensbillede uløseligt sammen, og al videnskab var i sidste ende et studie i Guds skaberværk. I renæssancen (1500-1650) begyndte adskillelsen mellem det teologiske og det naturvidenskabelige. Og i oplysningstiden (1700-tallet) fik teologien en plads i hjørnet som "deisme" (Gud var nok skaber af verden, en "urmager", der havde sat alt i gang, men i øvrigt ikke blandede sig i historiens gang) og empirisme, naturalisme og materialisme dominerede videnskaberne.

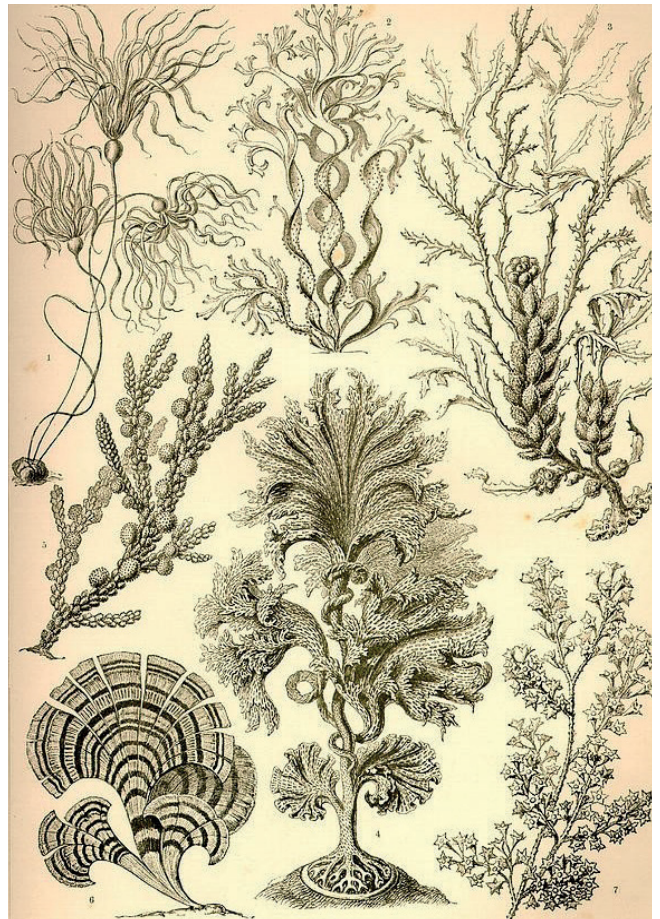
Denne opsplittning af verden førte i begyndelsen af 1800-tallets Tyskland til en modreaktion fra de såkaldte romantiske tænkere. Man kalder dem også for universalromantikere eller organismetænkere. De romantiske tænkere mente, at mennesket var blevet fremmedgjort af oplysningstidens tankegang, hvor mennesket blev adskilt fra natur, Gud og samfund. De forsøgte på forskellig vis at filosofere over, hvordan menneske, natur og Gud var sammenbundne.

Organismetanken: Et hjerte i alt

Universalromantikernes overordnede tese var, at alt i universet er bundet sammen af en ånd eller en ordnende kraft. At alt levende så at sige er del af samme organisme. Og at historiens gang er en stadig mere nuanceret udvikling af verdensånden.

For romantikerne findes ånden altså både i tiden, i naturen og i det enkelte menneske. Men var den også for romantikerne bundet sammen med ideen om en kristen gud? For nogle, ja. Nogle af romantikerne var kristne tænkere: Fx Goethe, Schiller og Schelling fra Tyskland og herhjemme videnskabsmanden H.C. Ørsted samt digterne H.C. Andersen, Oehlenschläger og Grundtvig. Det afspejles eksempelvis i digtet *Morgen-vandring* af Oehlenschläger (jf. fase 2).

Andre var mere optagede af den græske tankegang og greb helt tilbage til førkristen tid, fx til Platon for at forklare, hvad ånden var: Ånden er dér, hvor man erkender ideernes evige verden.

Botanisk illustration

For Platon var ånd nærmest lig med filosofi. Mennesket realiserer sin ånd gennem filosofien og indser, at fænomenernes verden her på jorden er en afspejling af de evige ideer i ideernes verden.

En romantisk digter som Staffeldt var nyplatoniker. Han mente i høj grad, at mennesket bestod af ånd, men også at ånden så at sige var fanget i den kropslige, fysiske verden og længtes efter himlen, ikke efter en kristen gud, men efter det sande, det evige, ideernes ideelle verden.

Skoleeksempler på denne tankegang findes i Staffeldts digt *Indvielsen* (jf. fase 2), som giver udtryk for denne *dualisme*, dvs. splittelsen mellem ideernes og fænomenernes verden.

Geniet og naturens muntre søn

I romantikken herskede en ide om, at det kunstneriske geni havde en ganske særlig forbindelse til ånden og gennem sin kunst kunne videreformidle forbindelsen til det almindelige menneske. Det kunstneriske geni har i romantikken dén rolle, som filosofen, ifølge Platon, havde i antikken.

J.Th. Lundbye, *Efterårslandskab, Hankehøj ved Vallekilde, 1847*, *Den Hirschsprungeske Samling*, WikimediaCommons

Parallelt med det kunstneriske geni (der repræsenterede overklassen) fandtes der i romantikken også en anden idealskikkelse, der havde en særlig privilegeret forbindelse til ånden, nemlig den såkaldte "naturens muntre søn", dvs. bonden og landbobefolkningen, der ikke er blevet inficeret af den rationalistiske strømning i oplysningstiden, men derimod har bevaret en åbenhed, følelse og intuition og dermed er modtagelige for ånden/det åndelige. Dette var til dels overklassens romantisering af landbefolkningen, der nok, de hårde levevilkår taget i betragtning, ikke altid var så muntre endda.

Ånd = fornuft = virkelighed

Den tyske idealismes hovedskikkelse G.W.F. Hegel (1770-1831), udgav i 1807 bogen *Åndens fænomenologi*.

I bogen skriver Hegel om det åndelige som et mangefacetteret aspekt, der over tid har udviklet sig som en dialektisk proces i verdenshistorien, og

som på samme måde kan udvikle sig i hvert enkelt individ og etablere sig som selvbevidsthedens fornuft. Her ser vi altså, hvordan ånden i romantikkens begyndelse ikke var noget mystisk eller verdensfjernt, men faktisk med Hegel og den tyske idealisme blev opfattet som udtryk for en overindividuel verdensfornuft, der nok udtrykte et ideal, men som var nært forbundet med virkeligheden; livet som det faktisk er. *Sandheden er* - som Hegel skriver i citatet nedenfor - *helheden*.

Ifølge Hegel bevæger historien sig mod stadigt større nuancering og forfinelse af den universelle fornuft, altings sammenhæng, ånden. Den sammenhæng, der bærer menneskene og historien frem mod realiseringen af fornuften og friheden kalder Hegel Gud eller "verdensånden".

Ikke forstået som en selvstændig, guddommelig eksistens, der styrer verdens gang, men som en dynamik, der er logisk indbygget i verden og menneskene og som leder os mod frihed.

"Das Wahre ist das Ganze" - G.W.F. Hegel, fra forordet til *Åndens Fænomenologi*, 1807

Den tyske idealisme

Strømning i 1800-tallet, repræsenteret ved bl.a. Hegel og Schelling, der beskæftiger sig med det absolutte, ideen om en metafysisk sammenhæng i alt. De mener, der findes noget evigt og uendeligt, der overstiger de materielle vilkår og det enkelte menneskes liv eller den umiddelbare splittelse ml. fx ”tingen i sig selv” og ”tingen for mig” (Kant).

Idealisme betyder ikke hér noget særligt moralsk, men et verdenssyn, der forsøger at indkredse de universelle værdier, den strøm, der bringer livet fremad, ”verdensånden”.

Dermed ikke sagt, at Hegel ikke medtænkte religionernes funktion i relation til det åndelige. Det gjorde han i høj grad. Således skriver han, *”at det er religionernes opgave at udtrykke sammenfatningen af åndens virke i verden og at den religiøse dimension i tilværelsen er den, der redder selvbevidstheden fra sammenbrud, når den erkender objektivitetens umulighed.”*

Ånden hos Hegel er altså den menneskelige fornufts udvikling, idet den forstår sin egen begrænsning og formår at bryde med den ved at integrere sin begrænsede forståelse (det, Hegel kalder *tese*) med det nye (*antitese*) i en mere dyb og fornuftig forståelse (*syntese*). Dette er en uendelig proces, hvis endemål er et ideal, vi aldrig når fuldt og helt, men er på evig vej imod.

At tilegne sig denne erkendelse er for Hegel et udtryk for dannelse, og det betyder i hans forståelse, at man som person oplever, at det individuelle islæt opløses i det almenmenneskelige, som man derefter blot er en konkret repræsentation af.

Hos Hegel er der tale om oplevelsen af en indre umiddelbar, men ikke forskelsløs, væren i omgangen med sine omgivelser – herunder også kunsten og naturen. Hegel opponerede i stigende grad mod romantikkens ambition om at få indsigt i den absolutte guddommelighed. For ham kom det åndelige til udtryk i alle livets forhold og derfor var det også et udtryk for menneskets samlede erfaringer med virkeligheden.

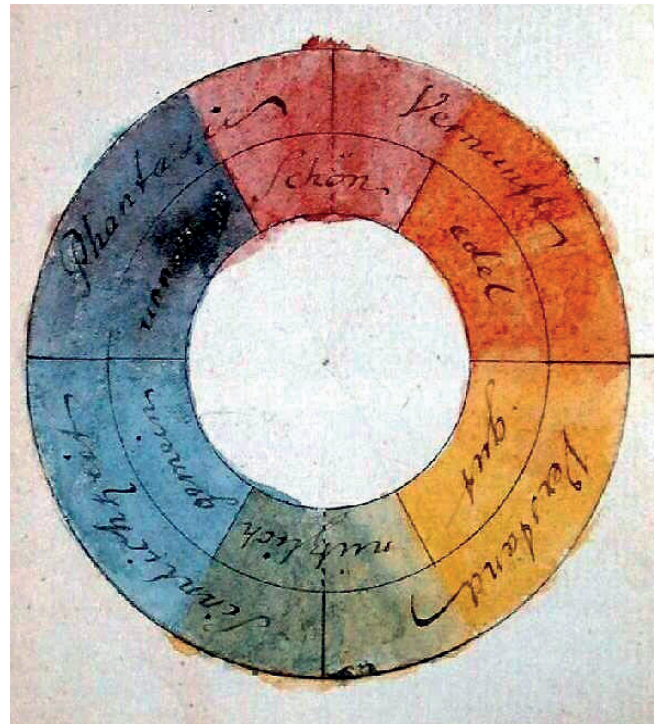
Alt gennemstrømmes af samme ånd

I romantikken var der, som nævnt i indledningen, to fremtrædende forestillinger om det åndelige – nemlig organismetanken og nyplatonismen.

Den første, organismetanken, kom i særlig grad til udtryk i et af den tyske filosof Friedrich von Schellings (1775-1854) citater: *”Ånden slumrer i stenen, drømmer i planten, vågner i dyret og bliver sig bevidst i mennesket”*.

Schelling var Hegels ven og samtidige, men Schelling arbejdede i en mere religionsvidenskabelig retning. Hvor Hegel lagde vægt på ånden som historiens og menneskeslægtens fornuftige dannelse, lagde Schelling vægt på ånden i naturen. Fornuften kan ikke begrænses til jegets tænkende aktivitet.

Goethes farvelære

Naturen udviser også, ligesom tænkningen og historien, en meningsfuld udvikling og rummer derfor fornuft = ånd, siger Schelling.

Schelling ønskede, ligesom den tidlige Hegel, at ophæve splittelsen mellem mennesket og verden, og her tjener ifølge Schelling kunsten en særlig rolle som formidler. Kunstneren, det beåndede geni, kan gennem æstetikken genskabe syntesen og forsoningen mellem menneske og verden, menneske og Gud, menneske og natur.

Schelling kategoriserer i ovenstående citat verden i fire riger: Mineralriget, planteriget, dyreriget og menneskeriget. I mineralriget er den primært form. Her er livet sovende, mens ånden i planteriget kommer til udtryk som bevægelse og et begyndende forhold til omgivelserne. Således kan man fx se, hvordan blomster drejer sig i forhold til solens gang over himlen. Tydeligst måske illustreret ved solsikken, der på fransk har taget navn direkte efter bevægelsen: *Tournesol*. Hos dyrene suppleres livet med en eller anden grad af bevidsthed. Dyr

kan føle og udtrykke smerte samt ”læse” og reagere på omverdenens attituder – herunder menneskers. Og disse, altså menneskene, har så i tillæg til bevidstheden også selvbevidstheden. De kan reflektere over egne handlinger.

Alle disse livsformer rummer én eller anden grad af ånd. Og de er indbyrdes forbundne som en organisme, heraf ”organismetanken”. Dét, der gennemstrømmer alting, er netop ånden, der finder sit ultimative ophav i Gud, men som formidles gennem natur og kunst.

Fænomenernes fængsel

At trække det guddommelige niveau ind i verden, som det skete i organismetænkningen, var dog en anstødssten for den anden af datidens hovedstrømninger – nemlig nyplatonismen, der, som benævnelsen antyder, trækker på tænkningen hos den græske filosof Platon, som levede tilbage i 400-tallet f.v.t. Hos ham var der et skel mellem ideernes verden, der var absolut, og fænomenernes

Frederic Edwin Church, Sunset, 1856, Munson-Williams-Proctor Arts Institute, WikimediaCommons

Per Bak Jensen, *Vinterlandskab*, 2015, Courtesy the artist and Galleri Bo Bjerggaard

verden, der var relativ, som det billedligt er forsøgt forklaret i hans berømte hulelignelse.

I projektet repræsenteres de to positioner, hhv. organismetanken i H.C. Andersens eventyr *Klokken* samt i Oehlenschlägers *Morgen-vandring* og nyplatonismen i Staffeldts digt *Indvielsen* (jf. fase 2).

I *Klokken* erkendes meningen med livet, af såvel kongesønnen som af den fattige dreng, sanseligt som en slags oplysning, efter at de først er blevet pirret af klokkelyden i naturens ”store kirke” og har kæmpet sig gennem den dunkle skov som på en slags dannelsesrejse.

Kongesønnen kan ses som en repræsentant for geniet, mens den fattige dreng udgør et typisk eksempel på ”naturens muntre søn”, og dermed optræder de to romantiske arketyper i eventyret *Klokken*.

I *Indvielsen* går vejen til erkendelse af det guddommelige også via naturen, og her spiller lyden i form af harpespil også en rolle, men i modsætning til i *Klokken*, når digterjaget kun midlertidigt til en sammensmeltning med naturen. Han får moment-

vist en anelse af den højere mening, hvorfor livet på jorden efterfølgende kommer til at opleves som et fængsel, hvorfra man længes mod noget større.

Ånden i naturvidenskaben

Som nævnt i indledningen var den naturvidenskab, der for alvor på astronomiens område bryder igennem i slutningen af middelalderen, i sit udgangspunkt ikke i opposition til religion og religiøsitet. At lede efter lovmæssigheder i den fysiske omverden blev i middelalderen snarere opfattet som en menneskelig pligt til at kigge med i ”Guds store bog” for ad den vej at stræbe efter lykken ved at arbejde med på Guds skabelsesplan.

Det er denne tanke, der ligger til grund for Schellings filosofi og for den danske fysiker H.C. Ørstedes arbejde (1777-1851). Ørsted skrev i 1854 sit kendte naturfilosofiske værk *Ånden i naturen*. Tanken heri er, at naturen ikke primært skal studeres i sine enkeltheder, men derimod undersøges med sigte på at få afdækket sammenhængene i den.

Hertil lagde Ørsted så dén naturfilosofi, der med inspiration fra de tyske tænkere var koblet til selve skabelsen. Naturen var ikke kun mekanisk, men forbundet med menneskelig virksomhed og funderet i Gud. Men også mennesket var natur og dermed underlagt naturens love. Blot var mennesket det særlige stykke natur, der havde bevidsthed om sig selv og sin væren i verden.

Det splittede menneske

Det er denne selvbevidsthed, der er både menneskets forbandelse og adelsmærke ifølge den danske filosof Søren Kierkegaard (1813-1855).

Kierkegaard bliver ikke kategoriseret som hørende til romantikken, men han skriver lige i kølvandet på romantikken i dén tid, der kan kendetegnes som romantismen. Den har ikke opgivet interessen for hverken ånd eller natur, men er i særdeleshed interesseret i menneskets natur, menneskets psykologiske og mørke dybder.

I værket *Sygdommen til døden* fra 1849 skriver Kierkegaard følgende om mennesket som åndeligt væsen: *"Menneske er Aand. Men hvad er Aand? Aand er Selvet. Men hvad er Selvet? Selvet er et Forhold, der forholder sig til sig selv, eller er det i Forholdet, at Forholdet forholder sig til sig selv; Selvet er ikke Forholdet, men at Forholdet forholder sig til sig selv.*

Mennesket er en Synthese af Uendelighed og Endelighed, af det Timelige og det Evige, af Frihed og Nødvendighed, kort en Synthese. En Synthese er et Forhold mellem To. Saaledes betragtet er Mennesket endnu intet Selv."

Vi kan her genkende Hegels idé om ånden som en syntese, et til stadighed dynamisk forhold mellem modsatrettede størrelser. Men hvor Hegel tænker historiefilosofisk, tænker Kierkegaard kristent-eksistentielt. Mens Hegel har en optimistisk tro på en fremadskridende og stadigt mere righoldig mening og nuancering af verdensåndens fornuft, bliver Kierkegaard i splittelsen. Splittelsen består fx af evnen til både at gøre godt og ondt. Valget. Menneskets eksistens er udspændt mellem de modsætninger, vi læser i citatet ovenfor: Uendelighed og endelighed, frihed og nødvendighed. Kierkegaard tiltror egentlig kun mennesket evnen til at overkomme åndens splittelse ved, i modstrid med al fornuft, at springe ind i gudsforholdet - i troen.

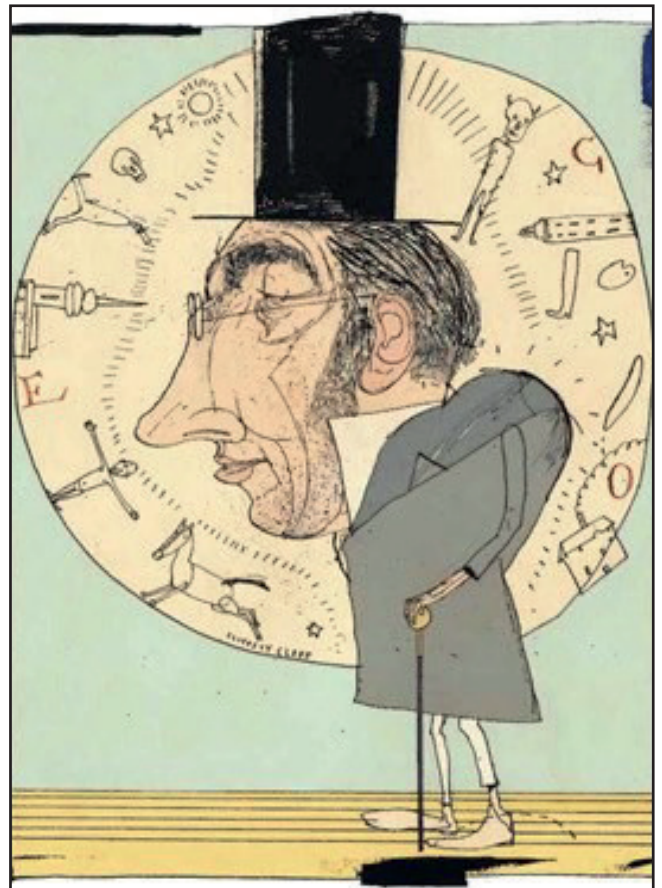

Illustration af Kierkegaard, 2013, David Hughes, *The New Yorker*

Fem år tidligere havde Kierkegaard i et andet af sine værker *Begrebet Angest* også skrevet om det åndelige aspekt ved mennesket og gjort det til en effekt af syndefaldet: *"Uskyldigheden er Uvidenhed. I Uskyldigheden er Mennesket ikke [bestemmet som] Aand, men sjelelig [bestemmet] i umiddelbar Eenhed med sin Naturlighed. Aanden er drømmende i Mennesket.*

Men kun ved Skyld tabes Uskyldigheden; ethvert Menneske taber væsentlig paa samme Maade Uskyldigheden, som Adam gjorde det."

Kierkegaards tolkning af ånden er således både eksistentiel og bibelsk. Mennesket fik ånden, da det blev vidende i syndefaldet, og nu har mennesket ånden, da det har friheden til at træffe valg.

Men mennesket fortvivler i valget, hvis ikke det forstår sin afhængighed af Gud og af troen. At være ånd er at forholde sig til det, Gud med sin fordring til mig, siger jeg er. *"Så vær da den, du er"*, altså menneske, skabt i Guds billede, sat til at handle i næstekærlighed i verden.

Menneskeaben og opium for folket

I 1859 udgav den engelske biolog Charles Darwin (1809-1882) sit hovedværk *Arternes Oprindelse*. Udgivelsen spredte rædsel i store dele af den europæiske offentlighed, fordi den byggede på en tese om mennesket som blot en biologisk videreudvikling af dyret. Selvom Darwin selv ikke havde nogen intention om at gøre op med kristendommen, tolkede man alligevel hans teori som et opgør med livets åndelige aspekt, da man mente, at teorien gjorde mennesket til en del af denne åndløse natur og helt ignorerede den bibelske skabelsesberetning. Dermed var evolutionsteorien også et opgør med store dele af romantikkens tankesæt.

Med *Arternes Oprindelse* på gaden blev spørgsmålet om det åndelige yderligere fortrængt. Man taler om den naturvidenskabelige afsakralisering (af-helliggørelse) af verden. Lidt populært sagt var videnskab ikke længere et spørgsmål om at kigge Gud i kortene. Han skulle i stedet sparkes ned af piedestalen, så religionens blændværk kunne blive afsløret for mennesket og sand indsigt opnået.

Og det var ikke kun inden for naturvidenskaben, at man var kritisk overfor religionerne og deres forsøg på at tage patent på livsforståelsen. Den tyske

filosof Karl Marx (1818-1883) skrev således allerede i en kritik af sin læremester Hegel i 1843, at religion var "opium for folket". Han var optaget af Hegels fokus på historiens fremadskridende kræfter, men hvor Hegel fokuserede på samspillet mellem det åndelige og det materielle, var Marx udelukkende materialist. Hans pointe var, at religionerne hverken var livsoplysende eller meningsgivende men derimod undertykkende.

Den objektive og neutrale tilgang inden for naturvidenskaben udvikler sig frem til begyndelsen af det 20. århundrede, hvor den manifesterer sig i det såkaldte positivistiske videnskabsideal, hvor viden er det, vi populært sagt kan måle og veje gennem empirisk indsamling af data i omverdenen. Herfra skal definitionen af det åndelige altså i højere og højere grad indtænke det naturvidenskabelige verdenssyn.

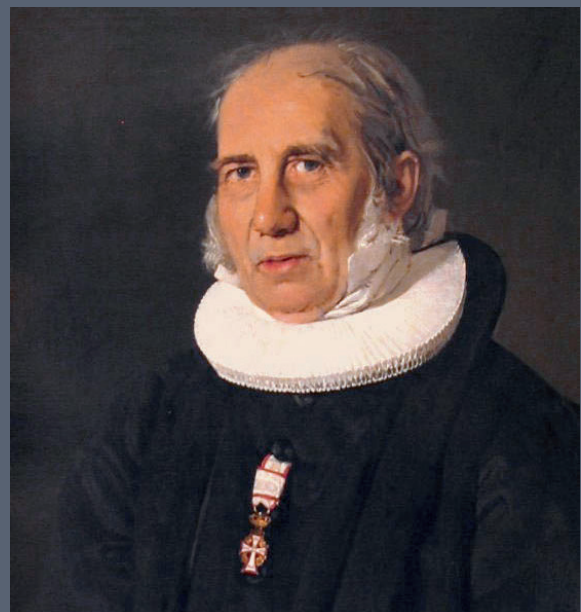
Ånden i biosfæren

Den engelske antropolog Gregory Bateson (1904-1980) tager i sit sidste værk *Ånd og natur* fra 1979 ånden op til behandling i relation til naturen og udkaster den hypotese, at det åndelige ikke, som man traditionelt har opfattet det, er noget spirituelt, men derimod fremkomsten af et mønster,

N.F.S. Grundtvig (1783-1872)

Grundtvig er dansk åndshistories "grand old man". Han er om nogen den tænker, der har præget åndsbegrebet mest i dansk sammenhæng. Det kommer til udtryk i skolen, i kirken og i kulturen i bred forstand.

Grundtvig påpeger betydningen af det levende ord, dvs. menneskets evne til at tale og udtrykke sig i samtale, litteratur, digtning og sang. Det er via den evne, at mennesket forbindes i åndeligt fællesskab og med Gud. Mennesket er en treklang af krop (ordet, kunsten, gerningen, håndens arbejde), sjæl (eksistensens tilknytning til Gud) og ånd (bindeleddet mellem Gud og mennesker).

C.A. Jensen, 1843, N.F.S. Grundtvig, Den Hirschsprungske Samling, WikimediaCommons

The major problems in the world are the results of the difference between how nature works and the way people think.

- Gregory Bateson -

der forbinder mennesket med hele biosfæren og gør dem til en enhed. Bateson hævder, at sådanne mønstre udgør åndelige systemer, der er kendetegnet ved at bestå af forskellige komponenter, der gensidigt interagerer og påvirker hinanden. Og det er netop disse dynamiske relationer mellem komponenterne, der udgør åndeligheden, fordi resultatet af dem er uforudsigelige. For Bateson udgøres denne uforudsigelighed af evolutionen, der netop er styret af kommunikationen mellem to fænomener i naturen – nemlig stabilitet og forandring. Her ligger uforudsigeligheden i den udviklingsgren, der kaldes mutation, og som ikke kan forklares ud fra sine forudsætninger.

Opsamlende kan man sige, at Batesons begreb om åndelighed er et udtryk for den vitalitet og dynamik, som ligger i evolutionens uforudsigelighed og skjulte kodning af kommunikation mellem de to basale systemer til balancering af forholdet mellem stabilitet og forandring. Og at de to systemers uforenelighed billedligt talt resulterer i en vraltende gang i form af det liv, vi kender. Det er netop vekselvirkningen mellem de to systemer, der skaber virkeligheden, som den tager sig ud, og gør den forunderlig.

At være indfældet i verden

I nyere tid har en række danske teologer, religionsfilosoffer og idehistorikere arbejdet videre med forestillingerne om det åndelige. Det nye er, at ånden, ligesom hos Bateson, er blevet immanent, hvilket vil sige: Trukket ind i verden og ned på jorden. Fra det udgangspunkt har de så på forskellig vis og i forskellig grad arbejdet sig udad eller opad mod en ny idé om, hvad det guddommelige er.

K.E. Løgstrup (1905-1981) hævder, at mennesket med sit åndedræt og sit stofskifte er indfældet i naturen og med sin sansning tillige i det samlede univers. Det er via sansningen, vi modtager indtryk udefra og via den, vi fornemmer *stemtheden*, *stemningen* og *følelserne* i rummet og i de relationer, som er til stede i rummet. På den måde bliver sansningen en forudsætning for overhovedet at have et følelsesliv.

Teologen Jakob Wolf (f. 1952) griber i lighed med Bateson og Kierkegaard fat i det paradoksale og hævder, at det hellige ikke findes men samtidig er allestedsnærværende.

En del af pointen heri er, at ånden ikke kan indfanges med forstanden og dermed i begreber. Den fornemmes alene gennem sanserne og følelsernes åbenhed, som Wolf udtrykker det. Det hellige er, siger han med henvisning til Løgstrups stemthedsbegreb, en atmosfære, der er udbredt i rummet, og som griber os kropsligt og med en sådan intensitet, at mennesket kan glemme tid og sted.

Beslægtede tankesæt kan spores i Dorthe Jørgensens (f. 1959) bog *Den skønne tænkning*. Her relancerer hun fænomener som følelser, anelser og fornemmelse i et forsøg på at gribe tilbage til den antikke visdom som en tilgang til forståelse af tilværelsen – en erfaringsmetafysik, kalder hun det. Mennesket møder det guddommelige gennem den sanselige erfaring. Når man oplever, at noget er skønt i kunst, natur og sansning, er det ikke, fordi det man oplever, er pænt på en bestemt måde, men fordi det viser en merværdi, det peger ud over sig selv - på en sammenhæng, en énhed i mangfoldigheden.

DET HELLIGE OG DET ÅNDELIGE

I dette projekt er der fokus på ånden i naturen og på begrebet ånd i bredere forstand. Netop oplevelsen af det åndelige, eller det religiøse, har været i centrum for en lang række forskere, og ét af de meget centrale værker for undersøgelsen af den religiøse erfaring er teologen og religionsforskeren Rudolf Ottos bog *Das Heilige* fra 1917. Otto engagerede sig i studiet af såkaldt fremmede religioner med det ærinde at undersøge det ikke-rationelle element, som han mente var en del af alle religioner. Han kaldte det det hellige.

Otto var i sin tankegang påvirket af landsmanden Friedrich Schleiermacher (1768-1884), der mente, at mennesket først og fremmest var et følelsesvæsen. Denne opfattelse overtog Otto, og fælles for begge var opfattelsen af, at den religiøse følelse var kernen i al religion. Betonningen af de menneskelige følelser kobledes hos Otto til romantikernes forestilling om "anelsen". Mennesket erkendte nemlig, mente Otto, ikke kun via den fornuftsbaseerede tro eller den erkendelsesbaseerede viden men også via "anelsen", som han anså for en form for psykologisk sans, der virkede via menneskets følelser.

I *Das Heilige* gør Otto op med forestillingen om, at det hellige kan beskrives udelukkende via det rationelle. Begrebet rummer, mente han, noget mere og uåndgribeligt. Otto skabte ordet numinøs til at beskrive det helliges irrationelle aspekt, det, der ikke kan bestemmes ved andet end de følelser, der knytter sig til det. Det numinøse begribes altså, ifølge Otto, via de menneskelige følelser og menneskets personlige erfaring, og denne erfaring var, mente han, en grundlæggende og naturlig erfaringsmåde.

Men hvilke følelser er det så, oplevelsen af det numinøse vækker i mennesket? Centralt stod for Otto følelsen af at opleve noget, der forekom radikalt anderledes end det hjemlige og det fortrolige. Noget, der virkede overvældende og frygtindgydende og på samme tid lokkende og fascinerende. Karakteristisk for oplevelsen af religiøse, eller åndelige, fænomener var ifølge Otto netop denne

kontrastharmoni: Lige så grufulde og skræmmende disse fænomener kunne synes, lige så gribende og forunderlige var de også.

I sin søgen efter det inderste og dybeste i den åndelige oplevelse og i betoningen af den enkeltes personlige oplevelse heraf, læner Otto sig op ad den religiøse mystisk, som han da også beskæftiger sig med senere i livet. Centralt i religiøs mystik står netop oplevelsen af jegets følelse af sammensmeltning med det guddommelige.

Adskillige forskere har siden Otto søgt at indkredse den menneskelige oplevelse af det religiøse. Det gælder blandt andre den danske teolog Jakob Wolf, der peger på det hellige som allestedsnærværende, som noget, der ikke er en ting blandt andre ting men en ting i alle ting. Det er Wolf, der med inspiration fra Otto, sætter flere af de uddybende ord på oplevelsen af det hellige, eller det guddommelige, som Wolf kalder det. Otto og Wolf beskrev "det numinøse", "det hellige" og "det guddommelige", som ifølge dem er tre sider af samme sag. Eleverne skal i projektet på jagt efter "det åndelige". Selvom "det åndelige" ikke helt er det samme som det hellige, har vi i udarbejdelsen af dette projekt ment, at begrebsapparatet til at analysere det hellige også kan bruges på det åndelige. Og at der dermed er store fællestræk mellem "det hellige" og "det åndelige". Vi har selv tilføjet det tiende begreb i cirklen: "enhedsskabende". Det er tilføjet, så eleverne får dén dimension med, når de skal lede efter det åndelige, at man kan opleve en slags énhed med det hellige, som den både er beskrevet i religiøs mystik, men også hos universalromantikerne. Begrebsapparatet er gennemgående og indtænkt i alle faser.

Numinøs

Ordet er sammensat af de to latinske ord *numen*, som betyder guddomsmagt, og *omen*, som betyder varsel, her i betydningen ildevarslende.

BEGREBSAPPARATET

Et større billede af begrebsapparatet findes på projektets hjemmeside.